

DOI: <https://doi.org/10.54937/dspt.2022.22.2.71-80>

Dissociation of Prisoners and Starting Points for Special Educators and Prison Chaplains

Abgrenzung von Gefangenen und Ansatzpunkte für Sonderpädagogen und Gefängnisseelsorger

Disocializace vězňů a východiska speciálních pedagogů a vězeňských kaplanů

René Strouhal

Abstract

The service of a special pedagogue and a prison chaplain has its justification with regard to the human needs of prisoners as persons with special educational needs and pastoral care facilities. The socialization of prisoners in the macro-prison system can degenerate into deviant socialization, which, with other factors, can negatively affect both professions. The final domestic and foreign research offers solutions to this type of high workload.

Keywords: Special pedagogue. Prison chaplain. Socialization. Deviant socialization. Resocialization.

Holistický model a prostor služby speciálního pedagoga a vězeňského kaplana

Edukace všeobecně a spirituální péče se ve věznicích opírá o *Všeobecnou deklaraci lidských práv* z 10. prosince 1948, která se v článku 18 zmiňuje o právu na svobodu myšlení, svědomí a náboženského vyznání, článku 6 o nediskriminaci na základě rasy, barvy pleti, pohlaví, jazyka, náboženství, článku 41 o jmenování kvalifikovaného zástupce vězni vyznávaného náboženství či článku 42 o právu účastnit se bohoslužeb a držení knihy náboženského charakteru a dalších.¹

Ovšem základ má i v lidských potřebách vězňů. Nejen *Světovou zdravotnickou organizací* je lidská bytost nahlížena jako bio-psycho-socio-spirituální

¹ Srov. *Listina základních práv a svobod*, in: Tryzna, J., *Právní principy a právní argumentace*, s. 123 – 182.

fenomén, kde k jejímu plnému pochopení a optimálnímu diagnostikování je třeba uvážit a brát v potaz složku tělesnou, psychickou, vztahovou a duchovní.²

Člověka a jeho zdraví jako komplexní výsledek interakce řady složitých pochodů v lidském organismu, sociálních vztahů a vnějšího prostředí nahlíží rovněž holistický model. Ten obohacuje bio-psycho-sociální koncept zdraví právě o rovinu osobní, emocionální a spirituální.

Jedná se o komplexní pojetí člověka jako jednoty. Přestože zmíněné čtyři složky dokážeme od sebe teoreticky oddělit, popsat je a vytvořit jakýsi model, ve skutečnosti lze vždy a jenom pracovat s celým, jedinečným člověkem.³

Celostní model člověka generuje jeho potřeby doma, které nelze přehlížet a obejít ani v nemocnici, vězení či jiném podobném zařízení. Tak se o odsouzené ve věznicích stará speciální tým pracovníků odborného zacházení. V rámci naplnění lidských potřeb vězňů i jejich resocializace se ve vězeňských zařízeních potkávají lékař, psycholog, speciální pedagog, sociální pracovník, duchovní a další. Cílem resocializace je eliminovat rizika související s výkonem trestu a trestnou činností, vzdělávat odsouzené, prohlubovat pracovní schopnosti a dovednosti, podporovat sociální vazby a výchovné aspekty u odsouzených a rovněž připravit odsouzené na praktický život po propuštění, včetně podpory kontaktu s rodinou. Zejména spojnice mezi speciálními pedagogy a vězeňskými kaplany je zájem naší analýzy a rovněž i praktického výzkumu východisek jako reakcí na disocializaci (deviantní socializaci) v makrosystému vězení.

Speciální pedagog

Pečuje o edukaci osob se speciálními vzdělávacími potřebami. Různé odchylky a postižení u lidí byly přítomné v každé historické epoše a postoj společnosti k těmto lidem závisel na vyspělosti, kultuře, zákonech, ekonomice a potřebách státu.

Kupříkladu většinový represivní přístup v antice pramenil ze skutečnosti, že řecká i římská výchova byla zaměřena nejen na hodnoty pravdy, krásy, dobra, ale i fyzickou zdatnost. To nezakládalo důvod pro péči o jedince s postižením, u něhož nebyla možnost tyto hodnoty rozvíjet.⁴

Akceptace lidí s postižením byla později spojena s rozvíjejícím se křesťanstvím, jehož evangelium akcentuje starost o potřebné ve službě zvané charita.⁵ Na základě *Desatera Božích přikázání* bylo zakázáno zabití kteréhokoliv člověka. Byly zakládány první útulky u klášterů, klášterní špitály či nalezince. Začala se objevovat první organizovaná společenství lidí s postižením. Například v r. 1454 vzniklo bratrstvo tělesně postižených, slepých a podobně postižených lidí.⁶

² Srov. Křivohlavý, J., *Psychologie zdraví*, s. 40.

³ Srov. Frankel, V., *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*, s. 123.

⁴ Srov. Lechta, V., *Základy inkluzivní pedagogiky*, s. 58.

⁵ Srov. Lechta, V., *Základy inkluzivní pedagogiky*, s. 61.

⁶ Srov. Lechta, V., *Základy inkluzivní pedagogiky*, s. 60.

Právo na vzdělání všem bez rozdílu včetně osobám se speciálními vzdělávacími potřebami ve svých dílech prosazoval Jan Amos Komenský. Pro postižené začaly být zřizovány ústavy a zařízení a s nimi jsou spjaty počátky institucionalizované péče o postižené. V druhé polovině 19. století a v první polovině 20. století bylo zakládáno velké množství i speciálních škol pro postižené jedince. Druhá polovina 20. století přinesla nový trend v přístupu k jedincům s postižením – maximální integrování postižené jedince do většinové společnosti. Ve vzdělávání dochází k začleňování žáků se speciálními vzdělávacími potřebami do hlavního vzdělávacího proudu. Na přelomu 20. a 21. století je akcentován a favorizován inkluzivní přístup společnosti bez ohledu na individuální rozdíly, na druh speciálních potřeb, na rozdíly ve výkonu jedince. Inkluze se jeví jako nikdy nekončící proces, v němž se lidé s postižením mohou v plné míře zúčastňovat všech aktivit společnosti stejně jako lidé bez postižení.⁷

S pozorností k postiženým a jinak potřebným jedincům a jejich edukaci se přirozeně vyvíjí obor speciální pedagogiky. V užším pojetí je charakterizována jako „pedagogická disciplína, která se zabývá edukací dětí, žáků a dospělých osob se speciálními vzdělávacími potřebami a zkoumáním formativních (výchovných) a informativních (vzdělávacích) vlivů na tyto jedince.“⁸ V širším slova smyslu se v profilování se této disciplíny odráží aktuální společenské trendy a lze ji definovat jako „interdisciplinární obor zabývající se péčí o jedince minoritních skupin obyvatelstva se zřetelem na edukaci, reedukaci a kompenzaci, diagnostiku, terapeuticko-formativní intervenci, rehabilitaci, inkluzi (integraci) a socializaci či resocializaci, prevenci a prognostiku osob se zdravotním postižením a zdravotním či sociálním znevýhodněním.“⁹

Kněží v delegaci vězeňských kaplanů

Spirituální potřeby věřících, mezi něž patří i ti z řad vězňů, vyžaduje odborné duchovní doprovázení v součinnosti s udělováním náboženských úkonů a vzdělávání celostně chápané jako pastore. Ve vězení se ocitají lidé, kteří neměli či nemají s církví mnoho společného, ale také ti, kteří v církvi žili a jejichž příbuzní dále chodí do společenství křesťanů. V České republice sice existuje řádně ustanovená vězeňská duchovenská služba, a to na ekumenickém podkladu, to ovšem neznamená, že je ve všech věznicích stejně dostupná a stejně kvalitně konaná.

Zákon č. 3/2002 Sb. o svobodě náboženského vyznání a postavení církvi a náboženských společností ve svém § 7 vymezuje pojem zvláštních práv církvi a náboženských společností, práv, které souvisejí s působením

⁷ Srov. Slowík, J., *Speciální pedagogika*, s. 32.

⁸ Srov. Valenta, M., *Přehled speciální pedagogiky: rámcové kompendium oboru*, s. 7 – 20.

⁹ Srov. Valenta, M., *Přehled speciální pedagogiky: rámcové kompendium oboru*, s. 7 – 20.

církvi ve veřejnoprávní oblasti. Jedním z těchto specifických práv je také právo církvi „pověřit osoby vykonávající duchovenskou činnost k výkonu duchovenské služby v ozbrojených silách České republiky, v místech, kde se vykonává vazba, trest odnětí svobody, ochranné léčení a ochranná výchova“, uvedené v písm. b) citovaného § 7.¹⁰

Kanonicko-právní vymezení katolické církve pro oblast vězeňství je pouze obecné, ve dvou kánonech *Kodexu kanonického práva* (dále také označení *CIC*). Kán. 383 § 1 *CIC* stanoví, že diecézní biskupové se mají při výkonu své pastorační služby starat o všechny křesťany, svěřené do jeho péče, tedy i o ty, o něž vzhledem k jejich životním podmínkám nemůže být postaráno běžnou pastýřskou péčí. Kán. 568 pak pro ty skupiny, kterým se vzhledem k jejich životním podmínkám nemůže dostat řádné péče farářů (a sem patří i vězni) doporučuje ustanovení kaplana.¹¹ Protože duchovní péči ve věznicích je možné v našich podmínkách účinně vykonávat jen v součinnosti se státem, je u nás tato péče zabezpečena meziresortními dohodami.

Neratifikovaná smlouva mezi *Apoštolským stolcem a Českou republikou* zde v čl. 15 stanovila pouze základní zásady a explicitně předpokládala podrobnější úpravu této oblasti formou dílčí dohody mezi církví a příslušným správním orgánem.¹²

Praktickou podobu služba získala v devadesátých letech 20. století – Vězeňská duchovenská péče vznikla v září 1994 jako občanské sdružení duchovních i laických pracovníků různých denominací, působících v českých věznicích. Ti ovšem místa výkonu trestu navštěvovali už dříve, centra jejich působení byla v počátcích znovunabyté svobody vyznání u nás v Ekumenické radě církvi a České biskupské konferenci. Krátce po tzv. Sametové revoluci se rozběhla opatrná jednání mezi Ekumenickou radou církvi a tehdejší Sbohem nápravné výchovy, poprvé se jejich zástupci sešli v březnu 1990. K podpisu dohody mezi Vězeňskou službou ČR, Ekumenickou radou církvi (ERC) a Českou biskupskou konferencí (ČBK) vymezující působení vězeňských duchovních, došlo pak v lednu 1994, roku 1999 byla dohoda novelizována a doplněna o dohodu, že duchovní, vykonávající vězeňskou duchovní službu, jsou společnými vyslanci ČBK a ERC, budou důsledně respektovat vyznání vězňů a vyvarují se proselytismu (přetahování věřících do svého společenství). V prosinci 1997 Generální ředitelství Vězeňské služby ČR zřídilo pro duchovní 11 tabulkových pracovních míst a pod odborem výkonu vazby a trestu i referát duchovní péče.¹³

¹⁰ Viz *Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb. Listina základních práv a svobod*.

¹¹ V dílčí kanonického práva (kán. 564 *CIC*) je ovšem kaplanem „kněz, kterému je natrvalo alespoň z části svěřena péče o některé společenství nebo zvláštní skupinu křesťanů“. To tedy neodpovídá smluvnímu vymezení „vězeňského kaplana“ v Dohodě o duchovní službě ve věznicích z 18. 8. 2008, kde mohou být těmito osobami i laici.

¹² Srov. Němec, D., *Konkordátní smlouvy Svatého stolce a postkomunistickými zeměmi (1990 – 2008)*, s. 22, 176.

¹³ Srov. *Dohoda o duchovní službě ve věznicích*. Praha: Sekretariát ČBK, 1994.

Resocializace vězňů

Generálně chápeme resocializaci jako opakovaný proces socializace jedince, u kterého už socializace sice jednou proběhla, ale kvůli dramatické životní změně (např. odchod do důchodu, propuštění z vězení, politický převrat) byl donucen ke změně dosavadních životních norem, návyků a hodnot.¹⁴

K tomu, aby se stejný jedinec opakovaně nedopouštěl zločinu, je třeba jej v rámci penitenciárního působení socializovat správně či resocializovat.

V současných podmínkách věznic je resocializace prováděna tzv. programy zacházení. Ty lze definovat jako soubor aktivit vězeňských pracovníků aplikovaný s cílem motivovat vězně (poskytovat mu společensky hodnotné a osobně přitažlivé výzvy) k práci na sobě samém, a tím pomáhat zvyšovat jeho šance na život v zákonnosti po propuštění z vězení a na reintegraci do demokratické společnosti.

Současný výkon trestu nepodmíněného odnětí svobody, kromě programu zacházení, ještě zahrnuje pracovní aktivity, speciálně výchovné aktivity, vzdělávání, zájmovou činnost a trénink utváření vnějších vztahů. Součástí zacházení s vězni jsou též arteterapie, psychoterapie, psychorelaxační techniky, právní a sociální poradenství, protidrogová poradna a komunitní setkání.¹⁵

V rámci nápravy vězňů se uplatňuje tzv. penitenciární zacházení tedy resocializační působení na odsouzené ve výkonu trestu.

Potřeba penitenciárního zacházení se datuje už od zhruba 16. století a radikálně zesílela na přelomu 19. a 20. století, kdy se ve společnosti eruptivně rozšiřoval názor, že zločin je projevem – vyústěním antisociálnosti jedince, kterou získal v průběhu života, že je produktem jeho nedostatečné či chybné socializace – začleňování do většinové společnosti. Zastánci tohoto názoru tvrdili, že antisociálnost lze cíleným působením zlomit a jedince radikálně změnit a že zločinec je následkem takového působení schopen nad svými zločiny projevit lítost a konat za ně dostatečné pokání.

Dle filosofické etiky, jež vymezuje pojem etické či morální skutečnosti a je vnímána jako obecná nebo fundamentální etika, která je pak předpokladem pro etiky speciální, člověk a každá rozumná bytost existuje jako účel sám o sobě, nikoliv pouze jako prostředek, jehož by mohla libovolně užívat ta či ona vůle. Rovina morality (rovina praxe, která je základní) počítá s rovinou mravnosti, rovinou práva a rovinou víry.¹⁶

Příspěvkem křesťanské etiky a průnikem s fundamentální etikou je, že právo státu trestat zločince a internovat jiné narušitele práva je nezbytné pro ochranu společenského pořádku, který participuje na obecném blahu. Všechny

¹⁴ Srov. Urban, L., *Sociologie trochu jinak*, s. 27 – 30.

¹⁵ Srov. Marešová, A., Tamchyna, M., *Několik připomínek k současným pokusům o resocializaci vězňů*. In: *Trestně právní revue* 9/2011, s. 260 – 263.

¹⁶ Srov. Anzebacher, A., *Úvod do etiky*, s. 56 – 70.

tresty a preventivní opatření mají v posledku za cíl ochranu obecného blaha. Spravedlnost vyžaduje, aby ukradená věc byla vrácena, hmotná škoda odstraněna, pomluvy odvolány a jiná provinění přiměřeně napravena. Tím se oběti vrací, co jí patří, nebo se jí pomáhá jiným způsobem.

Základní zásady trestního práva zajišťující právní jistotu obviněného, resp. obžalovaného, vychází z axiomu: není zločinu, není trestu, nestanoví-li tak zákon, a jen podle zákona se může konat trestní řízení (nullum crimen, nulla poena, nullus processus criminalis sine lege).¹⁷

Kriminalita nemůže být posuzována nezávisle na sociálním prostředí. Zločinci však často pocházejí z poměrů, které jsou sociálně narušené.¹⁸

Disocializace v makrosystému vězení a rizika služby

Věznice je instituce, která zbavuje svobody osoby, které spáchaly trestný čin. Avšak může se pro ně současně stát i školou zločinu učící delikventnímu chování. Tedy k osvojení si deviantního chování může dojít také v rámci procesu socializace, kterou následně můžeme označit za socializaci deviantní. Jako poruchy socializace označujeme osobnostní vlastnosti a chování, která nezapadají do určitých společenských norem a jsou společností odmítány. Deviantní socializace spočívá v socializaci do skupiny, jejíž hodnoty a normy jsou v rozporu s normami a hodnotami oficiálně přijímanými. Kromě řízené organizační socializace se prostředí věznic nezřídka stávají místem ztráty osobní identity (deindividuace) ve skupině, což je v relaci k ní opačným záměrem a jevem, neboť k socializaci jedince patří adekvátní personifikace. To vede k takovému chování, kterého by se člověk sám bez přítomnosti dalších členů nedopustil, např. impulsivní a agresivní chování v davu. Deindividuace se projevuje snížením nebo ztrátou sebeuvědomění a menší sebekontrolou. Jedinec je poslušnější k normám skupiny. Příčiny tohoto jevu jsou skupinové emoční nabuzení, difúze odpovědnosti a fyzická anonymita.

Ústavní výchova s sebou přináší mnohá rizika. Například je-li „méně narušená“ mládež (zanedbávané či zneužívané děti) umísťovaná do stejných ústavů jako „více narušená“ (mladí delikventi), dochází k šíření delikventního chování, tzv. „kriminální nákaze.“ Dalším negativem může být absence individuálního přístupu k chovancům a neochota vůbec se zabývat těmi problematictějšími. Naopak preferovaní jsou jedinci, kteří „nepřidělávají starosti.“ V ústavech běžně dochází k šikaně a další vzájemné kriminalitě chovanců, velmi časté jsou i útoky dětí z ústavů. Podstatná je celková odtrženost ústavu od běžné společnosti, neboť chovanec se působením ústavní výchovy nemůže adaptovat na běžnou společnost, do níž má být později propuštěn, ale přisvojuje

¹⁷ Srov. *Listina základních práv a svobod*, čl. 39, in: Tryzna, J., *Právní principy a právní argumentace*, s. 123 – 182.

¹⁸ Srov. Peschke, K. H., *Křesťanská etika*, s. 511 – 515.

si stereotypy chování zavedené v ústavu. Neschopnost orientace v neznámé společnosti pak může vést k delikventnímu jednání, přičemž se chovanci často cítí ve vězení lépe než ve svobodné společnosti. Tak může potom jejich institucionalizace napomáhat i další recidivě. Zpřetrhání vazeb se známým prostředím je definitivní, jelikož po jejich propuštění ústavy se svými bývalými chovanci nijak nekomunikují. Všechny tyto vážné nedostatky ústavní výchovy ve svých důsledcích narušují úspěšnou socializaci a komplikují i následnou resocializaci, čímž v podstatě podkopávají hlavní důvod své existence.¹⁹

Díky takovému typu disocializace patří mezi nejrizikovější pomáhající profese, které jsou ohrožené psychosomatickými problémy, práce příslušníka a občanského zaměstnance vězeňské služby, potažmo i výše odborného socializačního týmu odborníků. Vězeňská zařízení vytvářejí značně stresující prostředí, které oslabuje lidskou humanitu a negativně ovlivňuje všechny účastníky totální instituce, což vede k zacházení s vězňnými osobami jako s neživými předměty. Příslušníci a zaměstnanci se často snaží projevy možných potíží řešit kupříkladu nadměrným užíváním alkoholu, který negativně ovlivňuje jejich osobní život a z hlediska profesního uplatnění i jejich motivaci a přístup k práci.

Rizika spojená s výkonem tohoto zaměstnání jsou poměrně vysoká. Nejvíce ohroženi jsou zaměstnanci, kteří přicházejí do přímého styku s vězni. Není to pouze z důvodu, že vězni jsou většinou nebezpečné osoby, nýbrž je nekonformita umocněna i jejich vysokou koncentrací na jednom místě a faktem, že pod vlivem většiny jednájí jinak. Stresující může být i snaha o nápravu vězňů civilními zaměstnanci, kdy jejich snažení není vždy úspěšné. Vězni jako nebezpečné osoby se často snaží manipulovat s ostatními, nejen s ostatními vězni, ale i se zaměstnanci. I přes všechna rizika a nebezpečné jevy by měl zaměstnanec udržovat dobrý vztah s vězni a zároveň si udržet velký respekt. Musí si hlídat, co vězňům slibuje, a splnit to, aby nedošlo ke ztrátě důvěry.

V náročném prostředí se pak profilují tyto problémy:

Tělesné: únava, poruchy zažívání, nevolnost, bolesti hlavy, bušení srdce, poruchy spánku, nechutenství, zvýšené kouření či konzumace alkoholu, různé nemoci a viry (hepatitida typu B a C, virus HIV).

Duševní: nerozhodnost, porucha soustředění, zhoršení paměti, pocity neschopnosti, snížené sebevědomí.

Ryze emocionální: podrážděnost, úzkost, přecitlivělost, otupělost, vysoký stupeň stresu, syndrom vyhoření.

Mezivztahové: sexuální problémy, vyhýbání se přátelům i rodině, napadení zaměstnanců vězeňské služby, agrese vězňů vůči zaměstnancům, agrese mezi vězni navzájem, agrese zaměstnance vůči vězňům, agrese mezi zaměstnanci, šikana ze strany vězňů, šikana mezi zaměstnanci – mobbing, bossing, sexuální obtěžování, korupce.

¹⁹ Srov. Matoušek, O., Kroftová, A., *Mládež a delikvence*, s. 151 – 164.

Nastíněná východiska výzkumu

Ze shora uvedených disocializačních a dalších faktorů jsme hledali východiska výzkumem, který proběhl v 18 věznicích *Vězeňské služby České republiky* a 4 věznicích ze zahraničních vězeňských systémů.

K dosažení vytýčeného bylo užito dotazníkového šetření, komparační metody a Likertovy škály, přičemž u posledně uvedené metody škálování (vytváření škál) bylo významné, že pomocí této metody lze zachytit určité kvalitativní jevy v kvantitativní podobě a dobře informuje o míře stupně souhlasu či opaku.

Respondenti, kteří informovali o prostředí uvedených věznic, z povahy sdělovaných citlivých osobních údajů a zkušeností odpovídali anonymně.

Podle našeho výzkumného šetření si bylo vědomo toho, že existují ohrožení z desocializace vězeňského prostředí, 100 % respondentů, což vnímáme jako důležitý první krok prevence.

Z celkového počtu respondentů si 45 % myslí, že se jejich národní vězeňský systém snaží předcházet nastíněným problémům, což vnímají jako prevenci. Z hlediska náboženské příslušnosti je hodnocení ještě vyšší: o prevenci ze strany své domovské církve je přesvědčeno 64 % respondentů.

59 % dotazovaných vnímalo čas strávený s kolegy jako formu podpory, odpočinku a odreagování 73 % za šanci k rozvoji osobnosti. 91 % respondentů považovalo čas strávený s rodinou a přáteli za formu podpory, odpočinku a odreagování 41 % za šanci k rozvoji osobnosti.

Dotazovaní nás seznámili se svým subjektivními návrhy prevence následovně:

Směrem k vedení věznic: pravidelná formační setkání, pohovor s nadřízeným, zlepšení pracovních podmínek pravidelné, zvyšování mzdy, pravidelná supervize a psychoterapie hrazená zaměstnavatelem, možnost neplaceného volna v případě pocitu přetížení, pozvání na porady vedení věznice a oddělení výkonu trestu za účelem zvýšení respektu k pozici a osobě kaplana jakožto člena týmu věznice, bližší spolupráce, delegování některých úkolů, supervize individuální i týmové.

Směrem k domovské církvi: pravidelná formační setkání, pohovor s nadřízeným, zlepšení pracovních podmínek, pravidelné zvyšování mzdy, bližší spolupráce, delegování některých úkolů.

Relace osobnostní: možnost osobního růstu, prevence je v nich samých, potřeba nalezení protiváhy, relax.

Relace mezivztahové: naslouchání, respekt k osobní zkušenosti, ochota ke spolupráci, zpětná vazba přátel a spolupracovníků, zájem o problémy kolegů.

Spirituální život: modlitba, bohoslužby.

Deviantní socializaci v makrosystému vězení se lze stěží vyhnout. Je možné jí však čelit osobnostním rozvojem a silou a vážou společenství, jak dokazují výsledky výzkumu ve věznicích. Z něho také vyplývá potřeba adekvátní reakce na tuto situaci ze strany vedení věznic i jeho včasné supervize.

Celá problematika a především výzkum by si zasloužily rozpracovat jednotlivé aspekty a větší populační vzorek ve větším odborném formátu, než je článek v odborném periodiku, neboť na všechny v procesu vězenství zúčastněné působí desocializace destruktivně, narušuje úspěšnou socializaci i následnou resocializaci, a tím podkopávají hlavní důvod své existence. Samotný výzkum je hlavně v zahraničí prozatím nemalý problém odkázaný na povolení nejvyššího managementu národních vedení vězeňské služby a potažmo je pak odvislý od ochoty oslovených respondentů k zamyšlení se nad citlivými věcmi svého života a práce a ochoty je poskytnout k výzkumu.

Bibliografie

- ANZEBACHER, Arno. *Úvod do etiky*. Přel. Karel Šprunk. 1. vyd. Praha: Zvon, 1994. 292 s. ISBN 80-7113-111-3.
- Dohoda o duchovní službě ve věznicích*. Praha: Sekretariát ČBK, 1994.
- FRANKEL, Viktor Emil. *Lékařská péče o duši: základy logoterapie a existenciální analýzy*. Přel. Vladimír Jochmann. 1. vyd. Brno: Cesta, 2006. 240 s. ISBN 9788072950850.
- Kodex kanonického práva, latinsko-české vydání s věcným rejstříkem*. Přek. Miroslav Zedníček. 1. vyd. Praha: Zvon, 1994. 814 s. ISBN 80-7113-082-6.
- KŘIVOHLAVÝ, Jaro. *Psychologie zdraví*. 1. vyd. Praha: Portál, 2009. 279 s. ISBN 978-80-7367-568-4.
- LECHTA, Viktor. *Základy inkluzivní pedagogiky*. 1. vyd. Praha: Portál, 2010. 440 s. ISBN 978-80-7367-679-7.
- MAREŠOVÁ, Alena, TAMCHYNA, Miroslav. *Několik připomínek k současným pokusům o resocializaci vězňů*. In: *Trestně právní revue* 9/2011, s. 260-263. Praha: Nakladatelství C. H. Beck, 2011.
- MATOUŠEK, Oldřich, KROFTOVÁ, Andrea. *Mládež a delikvence*. 1. vyd. Praha: Portál, 1998. 332 s. ISBN 8071782262.
- NĚMEC, Damián. *Konkordátní smlouvy svatého stolce s postkomunistickými zeměmi (1990 – 2008)*. 1. vyd. Bratislava: Ústav pre vzťahy štátu a cirkví, 2010. 542 s. ISBN 978-80-89096-45-9.
- PESCHKE, Karel Hans. *Křesťanská etika*. Přel. Marek Skovajsa. 1. vyd. Praha: 1999, Vyšehrad. 696 s. ISBN 80-7021-331-0.
- SLOWÍK, Josef. *Speciální pedagogika*. 1. vyd. Praha: Grada 2007. 160 s. ISBN 9788024717333.
- Ústavní zákon č. 2/1993 Sb. ve znění ústavního zákona č. 162/1998 Sb. Listina základních práv a svobod*.
- URBAN, Lukáš. *Sociologie trochu jinak*. 2. vydání. Praha: Grada, 2011. 272 s. ISBN 978-80-247-3562-7.

Strouhal, R.:

Disocializace vězňů a východiska speciálních pedagogů a vězeňských kaplanů

VALENTA, Milan a kol. *Přehled speciální pedagogiky: rámcové kompendium oboru*. 1. vyd. Praha: Portál, 2014. 272 s.
ISBN 978-80-262-0602-6.

Zákon č. 169/1999 Sb., o výkonu trestu odnětí svobody, v platném znění.

Zákon č. 361/2003 Sb., o služebním poměru příslušníků bezpečnostních sborů, v platném znění.